

Στάθης Ν. Κεκρίδης

Η ΝΕΑ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΤΗΣ ΜΟΣΧΟΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ Η ΑΚΤΙΝΟΒΟΛΙΑ ΤΗΣ ΣΤΟΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟ ΧΩΡΟ

Η παρούσα μελέτη αποσκοπεί στην επισήμανση και καταγραφή των εκπαιδευτικών πεπραγμένων της Μοσχοπόλεως, ιδιαίτερα δε της περιώνυμης Νέας Ακαδημίας και των επιδράσεων που άσκησε με τους δασκάλους και τους μαθητές της στον υπόδουλο βαλκανικό χώρο. Δεν αποτελεί ρητορική υπερβολή η διαπίστωση ότι η Νέα Ακαδημία, μαζί με άλλα μακροβιότερα και επιφανέστερα εκπαιδευτικά ιδρύματα του Ελληνισμού (Πατριαρχική Ακαδημία, Φλαγγινιανό Ελληνομουσείο της Βενετίας, Αυθεντική Ακαδημία Βουκουρεστίου κ.ά.), συνέβαλε δραστικά στη διάδοση της ελληνορθόδοξης παιδείας, στη διαμόρφωση ζωηρής πνευματικής κινήσεως και στην προετοιμασία της εθνικής αποκαταστάσεως των βαλκανικών λαών. Ακόμη, και αυτό πρέπει να υπογραμμισθεί, λειτουργησε ως δίαυλος επικοινωνίας μεταξύ των βαλκανικών κοινωνιών και ενίσχυσε την ενότητά τους¹.

*

Η Μοσχόπολη επί μισό αιώνα, 1720-1769, υπήρξε ένα σημαντικό αστικό κέντρο της Μακεδονίας, με εμπορική, κοινωνική και μορφωτική επιφυλούση σε ολόκληρη τη χερσόνησο του Αίμου αλλά και στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο. Φυσική συνέπεια της ακμής αυτής υπήρξε η ανάπτυξη έντονης πνευματικής ζωής και εκπαιδευτικής κινήσεως. Εκφραστής και πομπός της γενικότερης ακτινοβολίας της Μοσχοπόλεως υπήρξε η Νέα Ακαδημία. Αυτή μετασχημάτισε τα κοινωνικά ιδανικά σε εκπαιδευτικό αγαθό και το διοχέτευσε χωρίς φειδώ σε όλους τους Βαλκανιούς, μορφωποιώντας τις εθνολογικές, γλωσσικές και πολιτισμικές ζυμώσεις της Βαλκανικής.

Η Νέα Ακαδημία υπήρξε το διάδοχο μορφωτικό και ποιοτικό σχήμα της πρώτης σχολής που ιδρύθηκε στη Μοσχόπολη και παρείχε στοιχειώδη μόρφωση από τις αρχές του 18ου αι. Σύμφωνα με ορισμένες ενδείξεις, πιθανότατα από τα τέλη του 17ου αι. λειτουργούσε στη Μοσχόπολη σχολείο εγκύρωλιας μόρφωσης². Παρά το γεγονός ότι

1. Ευρύτερη ανάλυση του ενωτικού χαρακτήρα της παιδείας στη Βαλκανική, βλ. Ε. Κεκρίδη, *Η ελληνορθόδοξη παιδεία ενοποιός παράγων των βαλκανικών λαών*, Κομοτηνή 1994.

2. Βλ. V. Papacostea, «Teodor Anastasie Cavallioti, Trei manuscrise inedite», *Revista Istorica Romana* 1 (1931) 393· M. D. Peyfuss, «Die Akademie von Moschopolis und ihre Nachwirkungen im Geistesleben Südosteuropas», *Wissenschaftspolitik in Mittel-und Osteuropa* (Berlin 1976) 114 και K. Χατζόπουλου, *Ελληνικά*

από τις πηγές δεν προκύπτουν επαρχή στοιχεία για κάτι τέτοιο, εν τούτοις η εμπορική αλληλογραφία των Μοσχοπολιτών³ δείχνει ότι γίνονταν ευρεία και ορθή χρήση της ελληνικής γλώσσας με εντυπωσιακή άνεση. Φυσικά αυτό προϋπέθετε λειτουργία σχολείων.

Το 1700 μαρτυρείται ότι στη Μοσχόπολη δίδασκε ο μοναχός Χρύσανθος ο Ηπειρώτης από τη Ζίτσα των Ιωαννίνων⁴. Ένας άλλος Ηπειρώτης (από τα Ιωάννινα), ο γραμματικός Νικόλαος Στύγνης (ή Στίνης) δίδαξε στη Μοσχόπολη γύρω στο 1724. Υπάρχουν πληροφορίες ότι το 1730, μετά την οικονομική και πληθυσμιακή ανάπτυξη της πόλεως, υπήρξε εκεί ακμαία σχολή με ικανό αριθμό μαθητών, αφού εν τω μεταξύ η πόλη είχε αναπτυχθεί οικονομικά αλλά και πληθυσμιακά. Στη σχολή αυτή, στην οποία απέκτησε την εγκύκλια μόρφωσή του και ο Θεόδωρος Καβαλλιώτης, δίδαξε ο Μοσχοπολίτης λόγιος Ιωάννης Χαλκέας ή Χαλκείας, αξιόλογος αριστοτελιστής και γνωστός διδάσκαλος του Φλαγγινείου Φροντιστηρίου⁵. Δεν ευσταθεί η άποψη του Peyfuss⁶ ότι ο νεοαριστοτελιστής Ιωάννης Χαλκεύς δίδαξε στη δεκαετία του 1740. Η πληροφορία του Τρύφωνα Ευαγγελίδη ότι ο Χαλκείας δίδαξε στη Μοσχόπολη το 1734 βρίσκεται πιο κοντά στην πραγματικότητα⁷. Τον διαδέχθηκε ο Σεβαστός Λεοντιάδης, με σαφείς αμφισβητήσεις έναντι του Αριστοτελισμού και αποκλίσεις προς τον Πλατωνισμό. Έτσι η περιόδος της αλματώδους πολιτισμικής ανόδου στη Μοσχόπολη συμπίπτει με την ιδεολογική και φιλοσοφική διαφοροποίηση. Στον Χαλκεία, πιθανότατα και στον Σεβαστό Λεοντιάδη, οφείλεται η αποστολή του Θεόδωρου Καβαλλιώτη στα Ιωάννινα. Γύρω στα 1743, με υποτροφία της συντεχνίας των χαλκέων μετακινήθηκε από τη γενέτειρα, προκειμένου να διευρύνει τις γνώσεις του ως μαθητής του νεοφερμένου, αλλά φημισμένου διδασκάλου της Μαρουτσαίας σχολής Ευγενίου Βούλγαρη.

σχολεία στην περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας (1453-1821), Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 114-120.

3. Β. Παπαχατζή, «Οι Μοσχοπολίται και το μετά της Βενετίας εμπόριον, κατά τον 18ο αιώνα», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 9 (1934) 127-139· τον ίδιουν, «Νέαι συμβολαί εις την ιστορίαν των κατά τον ΙΗ' αιώνα εμπορικών σχέσεων των Μοσχοπολιτών μετά της Βενετίας», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 10 (1935) 270-288. Πρβλ. και Α. Βακαλόπουλον, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Δ', Θεσσαλονίκη 1973, σ. 184 κ.ε.

4. Περισσότερα βλ. Ε. Κεκφίδη, Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης, (διδ. διατρ.), Καβάλα 1991, σ. 40, όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Ο Χρύσανθος είχε χρηματίσει ηγούμενος της μονής του Προφήτη Ηλία στη Ζίτσα. Βλ. J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, τ. 40, σ. 37-38, όπου σχετική με τη μονή συνοδική απόφαση.

5. Πρβλ. Ε. Κεκφίδη, Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης, σ. 41, όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Τα ίχνη του Χαλκεία στην Ιταλία χάνονται μετά το 1716. Οι αγαθές σχέσεις που διατηρούσε με τους προύχοντες της Μοσχοπόλεως, ο δεσμός με την πατρίδα του και η εκτίμηση των συμπολιτών προς το πρόσωπό του τον επανέφεραν στη Μοσχόπολη. Εξάλλου η ηλικία του απαιτούσε πιο ήρεμη διαβίωση. Φαίνεται πολύ πιθανό, ο Χαλκείας να δίδαξε στη Μοσχόπολη κατά τη δεκαετία 1730-1740 και να είχε ως μαθητή το Θεόδωρο Καβαλλιώτη, αλλά μόνο στα εγκύκλια μαθήματα. Δεν είναι εύκολο να δεχθεί κανείς ότι ο Χαλκείας τον μύησε στον Αριστοτελισμό. Περισσότερα βλ. Α. Καραθανάση, *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 111-114 αλλά και *passim*. Πρβλ. και Ζ. Τσιρπανλή, *Το ελληνικό κολλέγιο της Ρώμης και οι μαθητές του (1576-1700)*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 669 κ.ε.

6. M. D. Peyfuss, σ.π., σ. 117.

7. Τρ. Ευαγγελίδης, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας. Ελληνικά σχολεία από της αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου*, τ. 1, Αθήναι 1936, σ. 134.

Η δεκαετία 1740-1750, λόγω της ιστορικής συγκυρίας, υπήρξε ίσως η γονιμότερη για τη Μοσχόπολη. Η παρουσία του Μοσχοπολίτη Ιωάσαφ (1660-1745)⁸ στον θρόνο της Αρχιεπισκοπής Αχριδών, η ύπαρξη σημαντικών λογίων (Σεβαστού Λεοντιάδη, Γρηγορίου Κωνσταντινίδη, Θεοδώρου Καβαλλιώτη), η φιλογενής δραστηριότητα των αρχόντων της πόλεως, οι ρηξικέλευθες κοινωνικές πρωτοβουλίες των συντεχνιών συντονίσθηκαν άριστα και συνέβαλαν ώστε η Μοσχόπολη να καταστεί «*urbs amplissima*» σ' ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Τουρκία.

Αποτελεί μοναδικό δείγμα τόσο άρτιας και ολοκληρωμένης συνεργασίας κοινωνικών παραγόντων, ώστε, παράλληλα με την οικονομική άνθηση και την άνοδο του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων της, η Μοσχόπολη να διακρίνεται για σημαντικά έργα ευποίιας και πολιτισμού. Αυτό το ανοδικό ρεύμα ήταν φυσικό να προκαλέσει την αύξηση των μορφωτικών απαιτήσεων και να κατακτήσει επείγουσα τη διεύρυνση των εκπαιδευτικών αναγκών. Γι' αυτό στην ακριτική αυτή έπαλξη του Ελληνισμού υπήρξε επιτακτική ανάγκη να ιδρυθεί μια σχολή ανωτέρου επιπέδου. Δυστυχώς οι πληροφορίες που υπάρχουν για τη Νέα Ακαδημία και το έργο της είναι λίγες και αποσπασματικές. Το αρχείο της απωλέσθηκε κατά τη διάρκεια των αλλεπαλλήλων δημώσεων. Την ίδια τύχη είχε και το σύγχρονα *Περὶ τῆς ἐν Μοσχοπόλει Ἀκαδημίας*, που ο Σάθας⁹ αποδίδει στον Θεόδωρο Καβαλλιώτη και από το οποίο θα αντλούσαμε βάσιμες πληροφορίες. Έτσι με συλλογή σποραδικών πληροφοριών από ελάχιστα χειρόγραφα ή αποσπάσματα κωδίκων προσπαθούμε να σχηματίσουμε μια αξιόπιστη εικόνα του σημαντικού αυτού ιδρύματος.

Το 1741 τέθηκαν τα θεμέλια του Ελληνικού Φροντιστηρίου ή Νέας Ακαδημίας. Η πρωτοβουλία για την ανέγερση οφείλεται στον Αρχιεπίσκοπο Αχριδών Ιωάσαφ που ανέλαβε και την υποχρέωση να εξεύρει τα απαραίτητα χρήματα¹⁰. Οταν μετά από αρκετά χρόνια, το 1750, εγκαινιάστηκε το κτήριο της Νέας Ακαδημίας θεωρήθηκε άκρος στολισμός της πολιτείας, ευκοσμία των ηθών και φως της Εκκλησίας, το επί το πρώτον φως ανάγον. Με αυτόν τον λακωνικό αλλά ξεκάθαρο λόγο δηλοποιούνταν οι πνευματικοί και κοινωνικοί προσανατολισμοί των Μοσχοπολιτών. Η παιδεία και η

8. Θεόφω. Γεωργιάδης, *Μοσχόπολις*, Αθήναι 1975, σ. 62. Για τον βίο του Ιωάσαφ βλ. Ιωακ. Μαρτινιανού, *Συμβολαί εἰς τὴν ιστορίαν τῆς Μοσχοπόλεως*. Α΄ Η Ιερά Μονή του Τιμίου Προδόψου κατά τον εν αυτή κάθικα (1630-1875), Αθήναι 1939, σ. 61 κ.ε. Δείγμα της πνευματικότητος αλλά και των προθέσεών του για την εύρυθμη λειτουργία της Αρχιεπισκοπής Αχριδών αποτελούν και τα έγγραφα που δημοσιεύθηκαν στο *Δελτίο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 4 (1894) 547-573.

9. Κ. Σάθα, Νεοελληνική Φιλολογία, *Βιογραφίαι των εν τοις γράμμασι διαλαμψάντων Ελλήνων από της καταλύσεως της βυζαντινής αυτοκρατορίας μέχρι της ελληνικής εθνεγερσίας (1453-1821)*, Εν Αθήναις 1868, σ. 496.

10. Κώδ. Μονής Τιμίου Προδόψου, σ. 28, *Κατάλογος των αφιερωσάντων επί Μακαριωτάτου και Λογωτάτου Πατρός ημών και Πατριάρχου Α΄ Ιουστινιανής Αχριδών κυρίου Ιωάσαφ συνεργεία και προτροπή αυτού εἰς σύστασιν του Ελληνικού Φροντιστηρίου δια ψυχικήν αυτών σωτηρίαν και μνημόσινον αιώνιον*, βλ. Θεόφω. Γεωργιάδη, δ.π., σσ. 41-42. Είναι αξιοθαύμαστη η κοινωνική συνοχή και συναίνεση των Μοσχοπολιτών που με γενναιόδωρες χρηματοδότησαν την ανέγερση της Σχολής. Ο Μητροπολίτης Καστορίας Διονύσιος προσέφερε 60.000 άσπρα, ο πηγούμενος της μονής Οσίου Ναούμ 12.000, ενώ οι συντεχνίες προσέφεραν 312.000 άσπρα. Η Νέα Ακαδημία αποτελούσε τη συνισταμένη των κοινωνικών αριστών των Μοσχοπολιτών.

ποιότητά της βρίσκονταν στην πρώτη σειρά των προτεραιοτήτων τους¹¹.

Έτσι το 1744 διαμορφώθηκε μια σχολή ανώτερης βαθμίδας που ονομάσθηκε, κατά το πλατωνικό πρότυπο, Ακαδημία¹². Για να διακρίνεται όμως από εκείνη χαρακτηρίσθηκε ως «Νέα». Και μόνη η ονομασία θα αρκούσε να φανερώσει την απόκλιση των διδασκάλων της και επομένως του μορφωτικού έργου της από την αριστοτελική αυθεντία. Πράγματι στη σχολή αυτή διαμορφώθηκε σαφής αμφισβήτηση του αριστοτελισμού και των σχολαστικών μεθόδων, που ήσαν τότε κυρίαρχες στον ιδεολογικό χώρο της χερσονήσου του Αίμουν. Αυτό οφείλεται στον Σεβαστό Λεοντιάδη και κυρίως στον Θεόδωρο Καβαλλιώτη. Ο Papacostea διαπίστωσε¹³ ότι η Νέα Ακαδημία ήταν ένας τόπος συναντήσεως ανάμεσα στον κλασικισμό και τον μοντερνισμό. Κατά τον Σκένδερη, η Νέα Ακαδημία είχε την κυριαρχίαν ολοκλήρου του λειτουργούντος εκπαιδευτικού συστήματος, εις την οποίαν συνέρρεον πρός εκπαίδευσιν πανταχόθεν του υποδούλου Ελληνισμού¹⁴. Μετέδιδε τα φύτα της ελληνικής παιδείας σε όλη τη Βαλκανική σε συνδυασμό με ένα σημαντικό τυπογραφείο και μια βιβλιοθήκη. Σ' αυτό το λαμπρό πνευματικό ίδρυμα προσέρχονταν μαθητές απ' όλα τα μέρη του υπόδουλου Ελληνισμού και μαθήτευαν «παρά τους πόδας» σοφών διδασκάλων. Έτσι υπερέβη τα στενά όρια μιας πόλεως, έστω και πολυάνθρωπης, και επηρέασε πνευματικά ευρύτερα κοινωνικά στρώματα στον βαλκανικό χώρο.

Πρώτος διευθυντής της σχολής υπήρξε ο Σεβαστός Λεοντιάδης, επιφανής διδάσκαλος από την Καστοριά¹⁵, μαθητής του Μεθόδιου Ανθρακίτη και του Πανεπιστημίου της Πάντοβα. Δίδασκε στη Μοσχόπολη από το 1738, φαίνεται δε ότι ήταν και ο εισηγητής της ονομασίας της σχολής. Συνεργάτη του είχε, στην πρώτη αυτή φάση, τον ιερομόναχο Γρηγόριο Κωνσταντινίδη, μετέπειτα μητροπολίτη Δυρραχίου, ο οποίος παραλήληα ήταν και υπεύθυνος του τυπογραφείου¹⁶.

Κορυφαίος όμως διδάσκαλος και ψυχή της Νέας Ακαδημίας υπήρξε ο Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης (1718;-1789)¹⁷, που, μετά τριετή μαθητεία κοντά στον Ευγένιο Βούλγαρη, επέστρεψε το 1746 για να προσφέρει τις διδασκαλικές του υπηρεσίες στη γενέτειρά του. Επί των ημερών του έφθασε η σχολή στο υψηλότερο σημείο της ακμής της. Ο Θεόδωρος Καβαλλιώτης εργάσθηκε με ενθουσιασμό και αίσθημα ευθύ-

11. Η Νέα Ακαδημία διέθετε και προπαίδευτήριο, το λεγόμενο «օρφανοδιοικητήριο» ή «κάσπα των πτωχών», που ήταν ένα είδος οικοτροφείου και στοιχειώδους σχολείου, με 40 κοιτώνες και αίθουσες διδασκαλίας. Βλ. Ε. Κουρίλα, *Γρηγόριος ο Αργυροκαστρίτης, ο μεταφραστής της Καινής Διαθήκης εις το Αλβανικόν*, ήτοι αι βάσεις της Αλβανικής φιλολογίας και γλώσσης. *Η Ακαδημία της Μοσχοπόλεως*. Η ιστορία της Μοσχοπόλεως και ο πολιτισμός αυτής, Αθήναι 1935, σ. 81.

12. Για την Ακαδημία του Πλάτωνος, την ιστορική εξέλιξή της και το έργο της βλ. συνοπτικά Χ. Περικλάρη, «Ακαδημία Πλάτωνος», *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυλοπαίδεια*, Herder-Ελληνικά Γράμματα, τ. 1, σ. 117 κ.ε.

13. V. Papacostea, ὥ.π., σ. 82.

14. Βλ. K. Σκένδερη, Ιστορία της αρχαίας και συγχρόνου Μοσχοπόλεως, Αθήναι 1928², σ. 19.

15. Βλ. Γ. Ζαζίρα, *Νέα Ελλάς ή Ελληνικόν Θέατρον*, Αθήναι 1972, σσ. 530-531. Πρβλ. και Ε. Κεκρίδη, Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης, σ. 41.

16. Τα ιστορικά στοιχεία και την καταγραφή των εκτυπωθέντων βιβλίων βλ. στην εξαντλητική μελέτη του M. D. Peyfuss, *Die Druckerei von Moschopolis, 1731-1769*, Wien 1989.

17. Βλ. Ε. Κεκρίδη, Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

νης για να αναβαθμίσει τις παραδόσεις των μαθημάτων και να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις μιας σχολής υψηλών προδιαγραφών. Βασικός συντελεστής υπήρξε και η ευρυμάθεια του Καβαλλιώτη, όπως αποτυπώθηκε στα δημοσιευμένα έργα του και, ιδιαίτερα, στην εν μέρει ανέκδοτη φιλοσοφική τριλογία του. Αν και πρόκειται για διδακτικά εγχειρίδια, το περιεχόμενό τους αποδεικνύει το υψηλό επίπεδο των παρεχομένων γνώσεων στη Νέα Ακαδημία¹⁸. Τα διασωθέντα εγχειρίδια της Λογικής, της Φυσικής και της Μεταφυσικής αποκαλύπτουν την οργάνωση, τη μεθοδολογία, το περιεχόμενο των σπουδών και τις σπάνιες εκπαιδευτικές δυνατότητες της Σχολής.

Το 1760 φαίνεται ότι συνδιδάσκαλος με τον Θεόδωρο Καβαλλιώτη υπήρξε ο ιερομόναχος Κωνσταντίνος, απόφοιτος της Αθωνιάδος. Μετά την καταστροφή του 1769¹⁹ συνέχισε να λειτουργεί η σχολή, σαφώς υποβαθμισμένη, με διδάσκαλο τον Θεόδωρο Καβαλλιώτη, που επανήλθε από βραχύχρονη αποδημία, στη συνέχεια τον Γεωργιο Σακελλάριο²⁰ και τον οικονόμο Δανιήλ τον Μοσχοπολίτη μέχρι το 1788, οπότε μετανάστευσε στην Πελαγονία.

Στη συνέχεια η κατάσταση των σχολείων της Μοσχοπόλεως ακολούθησε, όπως ήταν φυσικό, τις περιπέτειες της πόλεως και των κατοίκων της.

Στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αι. στη Μοσχόπολη λειτουργούσε πλήρες ημιγυμνάσιο, παραδοσιακό και νηπιαγωγείο με περισσότερους από 400 μαθητές και μαθήτριες. Υπήρχε ευρύχωρο διώροφο κτίσμα με εφτά αίθουσες στο κέντρο της πόλεως, κοντά στην εκκλησία του Αγ. Κωνσταντίνου. Είχε ανεγερθεί εκ θεμελίων το 1840 και διατηρήθηκε μέχρι το 1916, με συνδρομή των Μοσχοπολιτών αλλά και των μεγάλων ευεργετών της Μοσχοπόλεως, του Γεωργίου Σίνα και του Μιχάλη Κιοπέκα από τη Βιέννη ή του Αναστασίου Καζαντζή από την Τεργέστη. Οι παραπάνω είχαν καταθέσει σε τράπεζες ορισμένα κεφάλαια, με τους τόκους των οποίων (κατά τον Σκένδερη ανέρχονταν σε 18-20 λίρες ετησίως)²¹ συντηρούνταν τα σχολεία της Μοσχοπόλεως και αμείβονταν οι διδάσκαλοι²². Στην είσοδο του νεώτερου αυτού σχολικού κτηρίου είχε εντοιχισθεί —ως ιστορική ανάμνηση της περιόδης Ακαδημίας, αλλά και ως έκφραση της φιλοδοξίας που έτρεφε η νέα σχολή να κατατήσει το κλέος της παλαιάς— λίθινη κυκλοτερογής πλάκα στην οποία είχαν χαραχθεί τα εξής: *Επί των εντιμοτάτων και ευγενεστάτων αρχόντων της καθ' ημάς πολιτείας Κυρίου Θεοδώρου Βρέττα, Ναούμ Θεοδώρου, Κωνσταντίνου Βρέττα, και επί των χρησιμοτάτων Επιτρό-*

18. Βλ. και Αχ. Λαζάρου, *Η Αριστοτελική και αι μετά της ελληνικής σχέσεις αυτής* (διδ. διατρ.), Αθήνα 1976, σ. 143, σημ. 12.

19. Σύμφωνα με τον Παπαργύπουλο, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Εβ, Αθήνα, χ.χ., σ. 196, οι Τουρκαλβανοί κατέστρεψαν τη Μοσχόπολη, λόγω συμμετοχής στα Ορλωφικά, το 1771.

20. Ισως πρόκειται για τον Οικονόμο Παπαγεωργίου, αρχιερατικό επίτροπο Μοσχοπόλεως και νεώτερο αδελφό του Παπαγέωφη Ιωάσαφ. Μαθητής του υπήρξε και ο μετέπειτα Μητροπολίτης Λαζίσης Πολύκαρπος ο Δαρδαίος, που αποκεφαλίσθηκε από τον Μαχμούτ Πασά (Δράμαλη) το 1821 (17 Σεπτεμβρίου). Στη βιογραφία του, που εκδόθηκε από τον συμπατριώτη του ιερέα Σπύρο Ζέγκο, αναφέρεται μεταξύ των άλλων: «*Εις Μοσχόπολιν εν πρώτοις της πατρίδος μας πλησίον, προς Γεώργιον εστάλη Σακελλάριον τον Θείον*». Βλ. Θεόφ. Γεωργιάδη, ο.π., σ. 44.

21. Βλ. Κ. Σκένδερη, ο.π., σ. 45.

22. Κ. Σακελλαρίδης, «*Περὶ Μοσχοπόλεως*», *Πανδώρα* 9 (1858-59) 45.

πων κ.κ. Θεοδώρου Μπάλλα, A. Κωστή Μόσχα και Γεωργίου Μάνου²³.

Τα μαθήματα που διδάσκονταν ήσαν η ελληνική φιλολογία και γραμματική, η θρησκευτική, η ποίηση και η μετρική, η φυσική και τα μαθηματικά, η θεολογία (Μεταφυσική)²⁴.

Η Νέα Ακαδημία είχε να αντιπαλαίψει με ισχυρά ρεύματα, πιεστικά και φροντισμένα με το ενθουσιαστικό στοιχείο και την υπέρτερη δύναμη. Η Propaganda Fide κατέβαλλε συστηματική προσπάθεια απωθήσεως της Ορθοδοξίας, ενώ το Ισλάμ κατέχοντας και τα σκήπτρα της εξουσίας διεκδικούσε τη μονοκρατορία. Την εικόνα συμπλήρωναν τα βίαια ήθη των απομονωμένων φυλών, που επιβίωναν παρασιτικά και ζούσαν στο περιθώριο της κοινωνικής συμβατότητος.

Η πνευματική ακτινοβολία των Μοσχοπολιτών διδασκάλων δημιούργησε στις ορεινές περιοχές της Αλβανίας μια χριστιανική παράδοση, που, εκατό χρόνια αργότερα, ξαναβρήκε ο Hahn²⁵. Και ήταν τόσο εντυπωσιακή ακόμη η ακτινοβολία της, ώστε, μην μπορώντας να την αιτιολογήσει, την απέδωσε στην έλευση λογίων από την Κωνσταντινούπολη²⁶.

Ειδικότερα πρέπει να εξαρθεί η συμβολή του κηρύγματος του Καβαλλιώτη στον εκπολιτισμό των ορεσιβίων, αλλά και προσπάθειά του να διαμορφωθεί μια ενιαία αλβανική φιλολογική γλώσσα (*une langue littéraire*) ως σύνθεση των διαφορετικών αλβανικών διαλέκτων. Αυτά ισχύουν και στην περίπτωση που δεν αποδεχθούμε την άποψη ότι υπήρξε μεταφραστής της Αγ. Γραφής στα Αλβανικά²⁷. Εκείνο στο οποίο συγκλίνει η έρευνα είναι ότι η νοοτροπία που καλλιεργήθηκε και η παράδοση που διαμορφώθηκε στη Μοσχόπολη υπήρξαν οι αιτίες όλων των φιλοσοφικών πολιτισμικών πρωτοβουλιών.

Η αξία του πολιτιστικού έργου που πρόσφερε η Νέα Ακαδημία έγκειται στο ότι με τρόπο θετικό και παραγωγικό συνέβαλε στη συνύπαρξη, τη συνεργασία και τη σύνθεση. Έγινε πνευματικό φυτώριο στο οποίο καλλιεργήθηκε η κριτική σκέψη και ο ελληνορθόδοξος εκλεκτικισμός από τους σημαντικούς λογίους διδασκάλους με επικεφαλής τον Θεόδωρο Καβαλλιώτη.

Προκαλεί έκπληξη και θαυμασμό η επιστημονική ενημέρωση του Καβαλλιώτη. Στα μέσα του 18ου αι., σε μια μεσόγεια ορεινή πόλη, ο λόγιος αυτός ιερέας ήταν πλήρως πληροφορημένος για τα αρχαία και σύγχρονα φιλοσοφικά και ιδεολογικά ρεύματα της Ευρώπης, στα οποία μάλιστα ασκούσε κριτική. Χαρακτηρίζει ως αθέους τον

23. Βλ. Θεόφρ. Γεωργιάδη, ὁ.π., σ. 45.

24. Στη Μοσχόπολη υπήρξε μια σειρά επιγραμματοποιών που γνώριζαν πολύ καλά την αρχαία ελληνική μετρική. Γνωστότερος ήταν ο Μιχαήλ Γκόρας (Υπισχιώτης), από το χωριό Υπισχία ή Σίπισχα, μαθητής του Σεβαστού Λεοντιάδη, ιερέας και διορθωτής του τυπογραφείου. Βλ. Θεόφρ. Γεωργιάδη, ὁ.π., σ. 44· Ε. Κουρίλα, ὁ.π., σ. 131. Είναι γνωστά 14 επιγράμματά του. Πρβλ. Ε. Κουρίλα, ὁ.π., σ. 83 σημ. 2.

25. J. G. von Hahn, *Albanesische Studien*, I, Iena 1854, σ. 296.

26. Την άποψη φαίνεται να νιοθετεί και ο Armin Hetzer, «Das dreisprachige Wörterverzeichnis von Theodoros Anastasiou Kavalliotis», *Balkan-Archiv Neue Folge-Beihet*, Bd. 1 (Hamburg 1981) 18.

27. Η άποψη του Pippidi ότι ο Καβαλλιώτης είχε τυεις μητρικές γλώσσες εμπεριέχει το στοιχείο της υπερβολής. Βλ. A. Pippidi, «Un manuscrit de la “Logique” de Theodor Cavalliotis», *Revue des Études Sud-Est Européennes* 17 (1979) 418.

Σπινόζα, τον Πρωταγόρα, τον Διαγόρα και τους Επικουρείους²⁸. Όμως και οι ακροατές-φοιτητές του ήσαν ενήμεροι, αφού από τα κείμενα προκύπτει η απαίτησή τους για απόρριψη των θεωριών, παλαιών και νέων, που δεν συμφωνούσαν με την ευαγγελική διδασκαλία.

Η κριτική σκέψη κατέστη ορατή με την αμφισβήτηση της αριστοτελικής αυθεντίας και την προσέγγιση προς τις πλατανικές ιδέες σε συνδυασμό πάντοτε με την Πατερική σκέψη. Ίσως οι Μοσχοπολίτες δεν έφτασαν την ένταση της αμφισβητήσεως στον βαθμό του Ιώσηπου Μοισιόδακα. Ήσαν σαφώς μετριοπαθέστεροι, γιατί ήσαν πιο παραδοσιακοί και πιστοί στην αυτονομία της ελληνικής και χριστιανικής σκέψεως. Εξάλλου με σκεπτικισμό και διστακτικότητα αντιμετώπισαν τις εκ της Δύσεως εισαγόμενες ιδέες και δεν τις αποδέχθηκαν, όσες αποδέχθηκαν, αβασάνιστα²⁹. Δεν είχαν πεισθεί, όπως ο Μοισιόδαξ, ότι ή *Εὐρώπη τὴν σῆμερον ... ὑπερβαίνει κατὰ τὴν σοφίαν, ὡς καὶ τὴν παλαιὰν Ἐλλάδα*³⁰.

Ο ελληνορθόδοξος εκλεκτικισμός που καλλιεργήθηκε στη Νέα Ακαδημία έχοντας ως υπέρτατο αξιολογικό κριτήριο τη χριστιανική πίστη αποδεχόταν ή απέρριπτε ιδέες, διευθετώντας τους σκολιούς δρόμους της ανθρώπινης σκέψεως και οδηγώντας προς την αλήθεια. Η αρχή των Μοσχοπολιτών διδασκάλων ήταν ότι η χριστιανική πίστη δεν συγκρούεται με την επιστημονική σκέψη, αφού η πρώτη απευθύνεται στην καρδιά, ενώ η δεύτερη στον νου. Όσοι υποστηρίζουν αυτή τη μανιχαϊστική εκδοχή της αλήθειας παραλογίζονται και γελοιοποιούνται. Οι δέ τινες κακῶς ἐθίζουσι φάσκοντες, δτι τοῦτο κατὰ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τοῦτο κατὰ τὴν πίστιν, ὡς πάντη ἄλογον καὶ γελοῖον ἀποδοκιμάζειν³¹.

Αν η διάκριση μεταξύ της θεολογικής και φιλοσοφικής αλήθειας ήταν χαρακτηριστικό της φιλοσοφίας της Αναγεννήσεως, ο Διαφωτισμός, εκκινώντας από τον αθεϊσμό των Εγκυλοπαιδιστών, αμφισβήτησε το δικαίωμα της Θεολογίας να αναζητεί την αλήθεια και να διατυπώνει συλλογισμούς που οδηγούσαν προς αυτήν. Στην Αγγλία όμως ο Hobbes και ο Newton, ευχρινέστερα ο δεύτερος, συμβίβαζαν αρμονικά την επιστήμη με την πίστη.

Η Νέα Ακαδημία, διά του Θεοδώρου Καβαλλιώτη, ακολουθούσε πιστά αυτή τη συμβιβαστική αντίληψη. Χωρίς να απορρίπτει τη φιλοσοφία αναιρούσε την εκδοχή για την αντίθεσή της με την πίστη. Ἐν γάρ ἀκραδάντῳ τῆς πίστεως θεμελίῳ στερεωθέντας, χάριτι Θεοῦ, μὴ πάντας ἀπλῶς τοὺς φιλοσόφους παραδέχεσθαι, μηδ' ἀεί, ἀλλὰ τοὺς λόγους ἀναγκαίους ἐπὶ ταῖς ἀποδείξεσι χρωμένους καὶ ἦνίκα μὴ ἀπάδοντας ἔαυτοὺς παρέχονται τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ³². Η Νέα Ακαδημία υπερασπίσθηκε τη φιλοσοφία, που ήταν κυρίαρχο χαρακτηριστικό της εποχής. Μέσα στο γενικό ρεύμα

28. Βλ. E. Κεκρίδη, Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης, σ. 136.

29. Για τη διστακτικότητα των Ελλήνων λογίων έναντι του Διαφωτισμού, βλ. B. Φειδά, «Το πρόβλημα του σκοπού της παιδείας στο νεώτερο ελληνισμό», Σύναξη 8 (1983) 14.

30. A. Αγγέλου, *Πλάτωνος Τύχαι*. Η λόγια παράδοση στην Τουρκοχροατία, (διδ. διατρ.), Αθήνα 1963, σ. 90.

31. E. Κεκρίδης, Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης, σ. 177.

32. Θ. Καβαλλιώτη, *Προοίμιο Φυσικής*, βλ. E. Κεκρίδη, Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης, σ. 177.

όλοι φιλοσοφούσαν, θα επισημάνει ο Άλκης Αγγέλου³³. Ο Καβαλλιώτης αιτιολογούσε λακωνικά και χωρίς περιστροφές την ενασχόληση με τη φιλοσοφία. Ή γάρ φιλοσοφία πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀφορᾶ μίαν καὶ ἀπλούστατην οὖσαν. Μην θέλοντας όμως να πριμοδοτήσει την ἀνοδό του αθεϊσμού και πιστεύοντας ότι η σύζευξη της κατά Θεόν σοφίας με τον ανθρώπινο νου αποτελεί το αυθεντικό δημιουργικό πλαίσιο, απέρριπτε το διαχωρισμό πίστεως και φιλοσοφίας. Αυτή η ιδεολογική γραμμή πλεύσεως καθιστά δυσχερή σήμερα την επισήμανση ιδεών του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού στα κείμενα των Μοσχοπολιτών λογίων.

Όταν λοιπόν γίνεται λόγος για ελληνορθόδοξο εκλεκτικισμό, στόχος είναι να τονισθεί ότι οι λόγιοι της Νέας Ακαδημίας ήσαν ενημερωμένοι γύρω από τις νέες ιδέες, αλλά επέλεγαν απ' αυτές όσες πίστευαν ότι εξυπηρετούσαν την επιστημονική γνώση, χωρίς να αντιτίθενται στις αρχές της πίστεως. Έχοντας ως πρότυπο τη λειτουργία που επιτελούνταν διαχρονικά στον εκκλησιαστικό χώρο, με την επιλογή των επί μέρους αληθειών οι οποίες συγκροτούσαν τη μια και μόνο αλήθεια, που είναι ο Θεός, ακολουθούσαν την ορθόδοξη παράδοση του εκλεκτικισμού, όπως διαμορφώθηκε από τον Απ. Παύλο, τον Ιουστίνο τον Φιλόσοφο και Μάρτυρα, τον Μ. Βασίλειο κ.ά.

Η Νέα Ακαδημία αναδείχθηκε σε κορυφαίο κέντρο καλλιέργειας των ελληνικών και χριστιανικών γραμμάτων, κοιτίδα πολιτισμού υψηλού επιπέδου με βασικό χαρακτηριστικό τη σύζευξη φιλοσοφίας και πίστεως, παραδόσεως και προόδου.

Μεθοδολογικά συγγένευε με τον Καρτεσιανό ορθολογισμό, σύμφωνα με τον οποίο οι ρίζες κάθε φιλοσοφίας είναι η μεταφυσική, κορυμός είναι η φυσική και ακλαδιά οι διάφορες επιστήμες. Η φυσική στηρίζεται στη μεταφυσική, γιατί ο κόσμος, όπως και ο Θεός, είναι άπειρος, όχι κενός.

Η γλώσσα που χρησιμοποιούνταν στη Νέα Ακαδημία ήταν η ίδια που χρησιμοποιούσαν οι πνευματικοί κύκλοι της Μοσχοπόλεως. Ειδικότερα η φιλοσοφική τριλογία του Θεοδώρου Καβαλλιώτη μας οδηγεί αβίαστα στη διαπίστωση ότι η αρχαῖζουσα (αττικίζουσα ή κλασικίζουσα) ελληνική, με μικρές σχεδόν ανεπαίσθητες αποκλίσεις προς λαϊκότερα σχήματα, ήταν το εν χρήσει γλωσσικό όργανο. Ο Θεόδωρος Καβαλλιώτης εμφανιζόταν να ακολουθεί πιστά την προτροπή του δασκάλου του Ευγενίου Βούλγαρη, ότι ο φιλόσοφος οφείλει να εκφράζεται με τη λόγια γλώσσα, αφού η λαϊκή οδηγεί στον εκχυδαϊσμό, αδυνατώντας να εκφράσει καίρια τα υψηλά νοήματα της ανθρώπινης διανοήσεως. Αυτή ακριβώς η κλασικίζουσα γλώσσα με το αττικίζον ύφος έδωσε τη δυνατότητα σε ορισμένους λογίους της Μοσχοπόλεως να εντυπωσιάσουν τους Δυτικούς³⁴.

Αλλά και η ομηρική διάλεκτος με την αρχαία ελληνική μετρική καλλιέργηθηκε συστηματικά. Δεν χρησιμοποιήθηκε όμως ως απλή γνώση ή ως απλό μέσο προσεγγίσεως των κλασικών κειμένων, αλλά ως μοναδικός εκφραστικός τρόπος μεγαλοπρεπούς και επικής προσωπογραφήσεως σημαντικών μορφών του Γένους και εξωτερικεύσεως της ευγνωμοσύνης για την ευεργετική προσ το κοινωνικό σύνολο παρουσία

33. Α. Αγγέλου, σ. 15.

34. Βλ. V. Papacosteā, σ. 72.

τους. Η περίοδος της ακμής της Νέας Ακαδημίας ήταν όντως ηφαίκη, καθώς αναδύοταν το πνευματικό μεγαλείο του Ελληνισμού μέσα από την ευγενική άμιλλα απόμων και συλλογικών φορέων. Έκει στη Μοσχόπολη έζησε μια γενιά που πίστεψε με πάθος στην αναγέννηση του παλιού δαιμονίου της Ελλάδος³⁵.

*

Η αποθησαύριση χειρογράφων του Καβαλλιώτη στη Ρουμανία (Βουκουρέστι), στην Αλβανία (Τίρανα) και στην Ελλάδα (Σιάτιστα) σηματοδοτεί τη μορφωτική εμβέλεια της Νέας Ακαδημίας στη χερσόνησο του Αίμου. Στη Ρουμανία είναι γνωστό ότι τα εγχειρίδια αυτά της Λογικής, της Φυσικής και της Μεταφυσικής χρησιμοποιήθηκαν στην πριγκιπική Ακαδημία του Ιασίου στα 1800, πιθανότατα από τον Δανιήλ Φιλιππίδη που βρίσκονταν τότε στο Ιάσιο. Η εκδοχή αυτή ενισχύεται από μια σημείωση (ex-libris) που υπάρχει στο σώμα της Φυσικής και Μεταφυσικής ἐκ τῶν τοῦ οἰκονόμου κυρίου Δανιήλ πέλει ἡ παροῦσα σύνοψις της τῆς Φυσικῆς και Μεταφυσικῆς πραγματείας, ἥτις ἔτυχεν αὐτῷ τῷ ὅντι δήλιον κολυμβητήν³⁶. Στη συνέχεια πέρασαν στην κατοχή της βιβλιοθήκης του Κολλεγίου του Αγ. Σάββα στο Βουκουρέστι, γεγονός που πιστοποιεί ότι η πνευματική κίνηση της Μοσχοπόλεως και η διδακτική δραστηριότητα του Καβαλλιώτη, υπερβαίνοντας τα στενά όρια της Μοσχοπόλεως, κατέκτησαν μια πλατύτερη σφαίρα επιρροής και συνέβαλαν στην κινητικότητα των ελληνικών ιδεών στα Βαλκάνια. Την ευμενή αποδοχή των έργων αυτών ενίσχυσε και η φήμη του Καβαλλιώτη, ως μαθητή του Ευγενίου Βούλγαρη, αφού μάλιστα στην περιοχή της Μολδαβίας η επίδραση του Κερκυραίου διδασκάλου και συγγραφέα ήταν ήδη αισθητή³⁷.

Σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη (Papacostea, Pippidi κ.ά.) από τα χειρόγραφα που βρίσκονται στη βιβλιοθήκη της Ρουμανικής Ακαδημίας, το μεν της Λογικής είναι αυτόγραφο του Καβαλλιώτη, ενώ η Φυσική και η Μεταφυσική αντιγράφηκαν από έναν μαθητή του, το Ναούμ Αναστασίου Ντάτα. Η διασπορά των χειρογράφων του Καβαλλιώτη έδωσε λαβές και στις εθνικιστικές διεκδικήσεις που χαρακτή-

35. V. Papacostea, ο.π., σ. 73.

36. Βλ. Χειρόγραφα Ρουμανικής Ακαδημίας, Φυσική, σ. 121α. Επίσης βλ. A. Pippidi, ο.π., σ. 419· V. Papacostea, ο.π., σσ. 13-15. Πρβλ. και Αιχ. Κουμαριανού, Δανιήλ Φιλιππίδης - Άνθιμος Γαζής. Αλληλογραφία, Αθήναι 1966, σσ. 7, 12, 35.

37. V. Papacostea, ο.π., σ. 12. Είναι γνωστό ότι τόσο στο Ιάσιο όσο και στο Βουκουρέστι όχι μόνο οι λόγιοι και η αριστοκρατία αλλά και ο απλός λαός ήταν επηρεασμένος από την ελληνική γλώσσα και τον ελληνικό πολιτισμό, όπως με τις εύστοχες επισημάνσεις του έδειξε ο N. Jorga στο έργο του *To Buzeantio* μετά το *Buzeantio*. Παρά τον πλούτο όμως των αναφορών του δεν μνημονεύει πουθενά τη Μοσχόπολη και τους λογίους της. Δεν οφείλεται σε άγνοια, αφού τη Φυσική και Μεταφυσική καταχώρησε σε ένα κατάλογο εγχειρίδιων, που υπήρχαν στη βιβλιοθήκη της ελληνικής Ακαδημίας του Αγ. Σάββα στο Βουκουρέστι. Ο κατάλογος αυτός αποτέλεσε παράρτημα του συγγράμματός του *Istoria învățamintului românesc*, Βουκουρέστι 1928, σ. 349. Πρβλ. και Αιχ. Λαζάρου, ο.π., σ. 143 σημ. 12. Μάλλον θεωρούσε τη Μοσχοπολίτικη παράδοση ως μη ενταγμένη στη βυζαντινή αλλά μέρος της ρουμανικής εξαιτίας της υπάρχεως των Αρωματινών! Άποψη που λίγο ως πολύ υποστηρίχθηκε και από τον V. Papacostea, ο.π., σ. 71, ότι δηλαδή η «Νέα Ακαδημία της Μοσχοπόλεως ήταν μια σημαντική εστία του ελληνικού πολιτισμού με βλάχικα μέσα». Πρβλ. V. Papacostea, ο.π., σ. 71 σημ. 2, όπου υποστηρίζεται ότι ο Ιώσηπος Μοισιόδας ήταν Μακεδονορουμάνος!

φισαν την επιστημονική έρευνα για τη Μοσχόπολη. Έτσι η συνθετική πολιτιστική προσπάθεια των λογίων της Μοσχοπόλεως που τελειώνει με την *Εισαγωγική διδασκαλία* του Δανιήλ του Μοσχοπολίτη, φάνηκε, κυρίως στις τρεις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας, να λαμβάνει χαρακτηριστικά αποσυνθέσεως και διαχωρισμών. Οι διαχαστικές νοοτροπίες και οι εχθρότητες ήσαν αταίριαστες με το πνεύμα και την πρακτική των Μοσχοπολιτών λογίων. Η παρουσία των χειρογράφων του Θεοδώρου Καβαλλιώτη στη Ρουμανία αποδεικνύει περίτερα την πνευματική επικοινωνία και την προώθηση των ελληνορθόδοξων γραμμάτων σε ευρύτερες γεωγραφικές περιοχές με αφετηρία τη Νέα Ακαδημία³⁸.

Όταν ο Andrei Pippidi το 1979 σχολίαζε το χειρόγραφο της Λογικής, σε μελέτη του στο *Revue Études Sud-Est Européenne*, σημείωνε³⁹ ότι μέχρι σήμερα δεν γνωρίζουμε άλλα αντίγραφα (*exemplaires*) των φιλοσοφικών έργων του Καβαλλιώτη.

Το 1988 όμως ανευρέθηκαν νέα χειρόγραφα της φιλοσοφικής τριλογίας του Καβαλλιώτη στη Σιάτιστα⁴⁰, εμπλουτίζοντας τη σειρά των χειρογράφων και διευρύνοντας το χώρο διασποράς τους. Επήλθε έτσι κάποια εξισορρόπηση στο ερευνητικό πεδίο, ενώ παράλληλα σηματοδοτήθηκε ευχρινέστερα η ιδεολογική εμβέλεια της Νέας Ακαδημίας και των διδασκάλων της.

Όπως φαίνεται από τα βιβλία αυτά, οι σπουδές που πραγματοποιούνταν εκεί, προϋπέθεταν μια προηγούμενη βαθμίδα εγκύλιας παιδείας. Οι σπουδαστές, που προσφωνούνταν από τον Καβαλλιώτη «φοιτηταί»⁴¹, είχαν παρακολουθήσει ευδοκίμως και επιτυχώς την «εγκύλιο παιδεία», σκιαγράφηση της οποίας έχουμε στην *Εγκυλοπαιδεία φιλολογική* του Ιωάννη Πατούσα⁴². Γι' αυτό ο Καβαλλιώτης προέτρεψε τους μαθητές του: πρὸς ταῦτην τὴν διαγνωστικὴν μέθοδον θείᾳ εὐδοκίᾳ μεταβάντες, ὃ φοιτηταὶ, ἵνανδς ἥδη περὶ τὴν ἐγκύλιον παιδείαν γεγυμνασμένοι, πᾶσαν μὲν δαστώνην ἀπολίπετε, πάντα δὲ πόνον αἰρεῖσθε ἐν τῇ περὶ ταῦτην ἐνασχολήσει, καὶ διατριβῆ⁴³.

Οι αλλαγές που δέχθηκαν τα χειρόγραφα με συνόψεις, απλοποιήσεις ή επεξηγή-

38. Ακόμη και η Οκτώηχος που εκδόθηκε στη Μοσχόπολη με διορθώσεις και επιμέλεια του Θεοδώρου Καβαλλιώτη, βρίσκεται στη βιβλιοθήκη της ορθόδοξης σεβίκης επισκοπής Βούδας, που υπάρχει στο Σεντέντρε της Ουγγαρίας και προέρχεται από τη συλλογή της μονής Κράμποβακ (αριθ. 760). Βλ. M. D. Peyfuss, «Marginalien zu Theodor A. Kaballiotes», *Österreichische Osthefte* 27 (1985) 382 κ.ε.

39. A. Pippidi, σ.π., 419.

40. Ευρύτερα για την ανεύρεση και τη σημασία των χειρογράφων Σιατίστης, βλ. E. Κεκρίδη, Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης, σ. 170. Άλλα και η Εθνική Βιβλιοθήκη Ελλάδος-Τμήμα Χειρογράφων διαθέτει φάκελο (Ψ. 48) στον οποίο περιέχονται διάφορες σημειώσεις, προερχόμενες από τη βιβλιοθήκη του Ilo Mitkē Qafezēzi, Κορυτσά. Σε μια σημείωση ο Qafezēzi ισχυρίζεται ότι ανακάλυψε και άλλο χειρόγραφο του Καβαλλιώτη του 1752, στη βιβλιοθήκη της Αγ. Θεοτόκου της Ακροπόλεως Μπερατίου. Υπάρχει επίσης και ελληνοαλβανικό λεξικό του 1764 με 1600 λέξεις. Αποδίδεται στον Κωνσταντίνο Οικονόμο από το Βεράτιο.

41. Βλ. E. Κεκρίδη, Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης, σ. 176.

42. Ο Πατούσας ήταν Γυμνασιάρχης του εν ταῖς Κλειναῖς Ενετίαις Φλαγγινιανού Ελληνομουσείου, το δε βιβλίο του την εποχή εκείνη βρισκόταν σε ευρύτατη χρήση, όπως φαίνεται από τις τρεις εκδόσεις του μεταξύ 1710-1780. Περισπότερα στη διδακτορική διατριψή της Αθ. Αβδαλή, *H «Εγκυλοπαίδεια Φιλολογική» του Ιωάννη Πατούσα*, Αθήνα 1984, passim, ιδιαίτερα στις σσ. 114-117.

43. Βλ. E. Κεκρίδη, Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης, σ. 176.

σεις από όσους κατά καιρούς τα χρησιμοποίησαν, δεν αλλοίωσαν ουσιαστικά το περιεχόμενό τους. Οι περισσότεροι απ' αυτούς, δάσκαλοι σε σχολεία του βαλκανικού χώρου, προσπαθούσαν να προβούν στις αναγκαίες προσαρμογές, ώστε να ανταποκριθούν στο μορφωτικό επίπεδο των σπουδαστών προς τους οποίους απευθύνονταν. Ειδικότερα η Φυσική και η Μεταφυσική του Καβαλλιώτη φαίνεται να δέχθηκαν αλλαγές. Είναι βέβαια επουσιώδεις, θεμιτές ακόμη και για έναν αντιγραφέα, αλλά είναι ενδεικτικές της αποδοχής, της μακροχρόνιας χρήσεως και της επιδράσεώς τους.

Ο δρόμος που διέτρεξαν τα χειρόγραφα Σιατίστης είναι ενδεικτικός. Δωρήθηκαν στην αλληλοδιδακτική σχολή των Γερανείων Σιατίστης από την «ευγενή αρχόντισσα» Αικατερίνη Τζεντούρη, που το 1840 βρισκόταν στη Βιέννη. Η δωρεά είχε γίνει με τη μεσολάβηση του Κωνσταντίνου Ζουπάν, που εμπορευόταν βιβλία στην Αυστρία.

Η συγγραφή του τριγλώσσου λεξικού (Ελληνικού-Αλβανικού-Βλαχικού) από τον Καβαλλιώτη, που το περιέλαβε στην *Πρωτοπειρία*⁴⁴, και στη συνέχεια του τετράγλωσσου, με την προσθήκη της Βουλγαρικής, από τον Δανιήλ Μοσχοπολίτη, απετέλεσε σημαντική συμβολή στη γόνιμη συνεργασία των φυλετικών ομάδων και στην πνευματική αναγέννηση των βαλκανικών λαών. Η λεξικογραφία⁴⁵ των Μοσχοπολιτών συνέβαλε καίρια στο μεταβολισμό των ποικίλων εθνικών και ετερόγλωσσων ομάδων στον βαλκανικό χώρο. Η αξία τους, πέραν των άλλων παραμέτρων, όπως εξήγησε ο Armin Hetzer⁴⁶, ήταν να προλειάνουν το έδαφος για πρόσβαση των Βλάχων, των Αλ-

44. Τελείως υποθετικά, καθώς δεν προκύπτει από καμία πηγή, ο Mario Ruffini, «Teodor Anastasie Cavallioti. Scrittore Moscopopolitano del secolo XVIII», *Rivista d’Albania* 3 (1942) 122, διαπίστωσε «πολλοίς λόγους για να σκεφθεί κανείς ότι δόθηκε η διαταγή ώστε το βιβλίο (η Πρωτοπειρία) να αποσυρθεί από το εμπόριο και να καεί». Εντάσσει την υποτιθέμενη αυτή ενέργεια σε μια σειρά ενεργειών, που αποδίδει στην κατασταλτική τακτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου έναντι της τάσεως των βαλκανικών λαών για εθνική χειραφέτηση. Επικαλείται μάλιστα ως ενδεικτικό την καταδίκη από το Πατριαρχείο του έψηγου του Μιχ. Μπογιατζή, Γραμματική ρωμανική ήτοι μακεδονοβλαχική σχεδιασθείσα και πρώτον εις φως αχθείσα υπό Μιχαήλ Γ. Μπογιατζή, διδασκάλου της ενταίθια απλοελληνικής Σχολής, εν Βιέννη της Αουστρίας εν τη τυπογραφία του Ιωάννου Σνύρε 1813. Επανεκδόθηκε το 1863 από τον D. Boldiceanu. Η πληροφορία προέρχεται από τον V. Papacostea, «Povestea unei cărti Protopiria lui Cavaliotii “Ein unicum”» στο «Civilizație Românească și civilizație Balcanica», *Studii Iсторice* (Bucuresti 1983) 401. Άγνωστο από που αντλήθηκε. Πάντως δεν επιβεβαιώνεται (η καταδίκη) από καμιά πηγή.

45. Κατά την περίοδο που συντάσσονταν η «Πρωτοπειρία», παρατηρήθηκε κυκλοφορία και άλλων τριγλώσσων λεξικών. Κανένα δώμας απ' αυτά δεν περιείχε αποκλειστικά βαλκανικές γλώσσες. Το γεγονός αυτό δείχνει την πρωτοτυπία του εγχειρήματος και τη ριζοπαστικότητα που διέκρινε τους λογίους της Μοσχοπόλεως. Το 1757 κυκλοφόρησε στη Βενετία ο πυώτος τόμος του τετράγλωσσου λεξικού του Γεωργίου Κωνσταντίνου (Τυπογραφείο Αντ. Βόρτολι). Το 1764 εκδόθηκε στη Βενετία (Τυπογραφείο Αντ. Βόρτολι), από άγνωστο συντάκτη, «Λεξικόν τετραγλωσσον της Ιταλικής, Ρωμαϊκής, Λατινικής και Ελληνικής Γλώσσης. Πρόχειρον και αφελιμώτατον εις το να μάθη, όστις επιθυμά, με ευκολίαν εκείνην την γλώσσαν οπού απ' αυταίς ορέγεται. Περιέχον ἐτὶ την Κυριακήν Προσευχήν, και ἄλλαις Θεομητορικάς, και ἄλλα τινά (χρήσιμα). Τυπωθέν εις κοινήν αφέλειαν του Ρωμαϊκού και Ιταλικού Γένους, με νέας Προσθήμας, και μετά πάσης επιμελείας διορθωθέν». Επόρκειτο για δεύτερη έκδοση του τετραγλωσσού λεξικού που ήδη είχε κυκλοφορήσει το 1750 «εις κοινήν αφέλειαν του Ρωμαϊκού Γένους». Το 1772 ξανακυκλοφόρησε από τον Αντ. Βόρτολι σε επιτομή με δύο γλώσσες (Ιταλική και Ρωμαϊκή). Το 1790 κυκλοφόρησε στη Βιέννη, από την τυπογραφία Ιωανήπου του Βαουμεντέρου, ένα τριγλωσσο λεξικό της Γαλλικής, Ιταλικής, και Ρωμαϊκής διαλέκτου. Συντάκτης του ήταν ο Γεώργιος Βεντότης, που παρακινήθηκε από τον πρίγκιπα της Μολδοβλαχίας Αλέξανδρο Ιωάν. Μαυροκορδάτο.

46. Ar. Hetzer, σ. 48.

βανών και των Βουλγάρων σε στοιχειώδη εκπαίδευση διά μέσου της γλώσσας του πολιτισμού και της παιδείας των Ελλήνων.

Πρέπει ακόμη να διευκρινισθεί ότι ο Καβαλλιώτης ουσιαστικά δεν έκανε αλβανική αλλά ελληνική φιλολογία. Ήθελε να δώσει τη δυνατότητα σε όσους κατοικούσαν μόνιμα στη Μοσχόπολη και στην ευρύτερη περιοχή ή έρχονταν στην πόλη για συναλλαγές να κατανοούν την ελληνική γλώσσα, αλλά και να συνεννοούνται μεταξύ τους. Η καταφυγή πάντως στο τρίγλωσσο λεξικό προϋπέθετε έστω και στοιχειώδη γνώση της ελληνικής, αφού ήταν γραμμένο εξ ολοκλήρου με ελληνικούς χαρακτήρες. Όταν ο Θεόδωρος Καβαλλιώτης στα έργα του αναφερόταν σε «πρωτοπεριους», δεν εννοούσε μόνο τους αλλόγλωσσους, αλλά και τους Έλληνες εκείνους, των οποίων η συστηματική εκμάθηση της γλώσσας τότε άρχιζε.

Οι Μοσχοπολίτες διδάσκαλοι, προσαρμοσμένοι στις απαιτήσεις μιας πολύγλωσσης κοινωνίας, είχαν τη δυνατότητα να παρεμβαίνουν δια της παιδείας και να αναμορφώνουν τα νέα κοινωνικά περιβάλλοντα, όταν εκόντες-άκοντες εγκατέλειπαν την πατρίδα τους και μετανάστευαν. Ο Δανιήλ ο Μοσχοπολίτης μετακινήθηκε, μετά την τρίτη δήμωση της Μοσχοπόλεως το 1788-89, στο Μοναστήρι. Εκεί γνώρισε τον Μητροπολίτη Πελαγονίας Νεκτάριο, τον «εκ Μουντανίων», ο οποίος τον προέτρεψε να θέσει σε κυκλοφορία την *Εισαγωγική Διδασκαλία*, την οποία και χρηματοδότησε. Γι' αυτό και το βιβλίο του αφιερώθηκε. Η εθνολογική ποικιλία της μητροπολιτικής περιφερείας της Πελαγονίας επέβαλε την έκδοση ενός πολύγλωσσου λεξικού για εκπαιδευτικές αλλά και ιεραποστολικές ανάγκες. Ο Δανιήλ φαίνεται ως συνεχιστής της παραδόσεως του διδασκάλου του Θεοδώρου Καβαλλιώτη, τον οποίο συμπλήρωσε με το τετράγλωσσο λεξικό που περιέλαβε στην *Εισαγωγική Διδασκαλία*⁴⁷. Το εκτύπωσε το 1802, μάλλον στη Βενετία⁴⁸. Σκοπός της εκδόσεως ήταν μόνον και μόνον διά νά συνηθίσουν οι των Μοισιοδάκων παίδες τήν *Ρωμαϊκην γλώσσαν*⁴⁹. Το τρίγλωσσο λεξικό του Θεοδ. Καβαλλιώτη και η *Εισαγωγική Διδασκαλία* του Δανιήλ είναι τα πιο όμορφα δώρα για τον παγκόσμιο πολιτισμό, ιδίως όμως των βαλκανικών λαών, που προήλθαν από την πολιτιστική κίνηση της Μοσχοπόλεως, υπογράμμιζε ο Victor Papacostea⁵⁰.

Στη Μοσχόπολη και με πρωτεργάτη τον Καβαλλιώτη υλοποιήθηκε η προσπάθεια για καθιέρωση γραπτής αλβανικής και βλαχικής γλώσσας. Σωστά η ιστορία της αλβανικής φιλολογίας δίνει ξεχωριστή θέση στον Καβαλλιώτη και στη σχολή της Μοσχοπόλεως, αφού εκεί έγιναν οι πρώτες προσπάθειες για υπέρβαση των γλωσσικών και

47. Ευρύτερα για την *Εισαγωγική Διδασκαλία* σε συσχετισμό με την κινητικότητα της ελληνικής γλώσσας στα Βαλκάνια τον 18ο αι. βλ. Αγγ. Κωνσταντακοπούλου, *Η ελληνική γλώσσα στα Βαλκάνια (1750-1850)*. Το τετράγλωσσο λεξικό του Δανιήλ Μοσχοπολίτη, Ιωάννινα 1988, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

48. Η *Εισαγωγική Διδασκαλία* εκτυπώθηκε το 1802, μάλλον στη Βενετία. Δεν έχει διευκρινισθεί πού στηριζόμενος ο Κ. Σκένδερης, ό.π., σ. 16 και 26, θεωρεί ως τόπο εκδόσεως τη Βιέννη, ενώ ο Π. Κιτζούμπλιδης, *Ιώσηπος Μοισιόδαξ*. Οι συντεταγμένες της βαλκανικής σκέψης τον 18ο αιώνα, Αθήνα 1985, σ. 241, ως τόπο εκδόσεως πιθανολογεί την Κωνσταντινούπολη.

49. Δανιήλ Μοσχοπολίτης, *Εισαγωγική Διδασκαλία*, Βενετία (:) 1802, Πρόλογος, σ. ζ'.

50. V. Papacostea, ο.π., σ. 386.

εθνολογικών διαφορών των βαλκανικών λαών. Τέθηκαν τα θεμέλια εγγραμματίσεως των βαλκανικών διαλέκτων, που εκείνη την εποχή δεν είχαν αποκτήσει γραπτή μορφή. Ο Φάνης Μιχαλόπουλος επισήμανε πως η Μοσχόπολη υπήρξε η νέα Ιερουσαλήμ της χειραφετήσεως όλων των βαλκανικών εθνοτήτων (και ιδίως των Βλάχων και των Αλβανών), ο ιερός τόπος όπου για πρώτη φορά καλλιεργήθηκε η ιδέα της βαλκανικής συνεννοήσεως⁵¹. Η Μοσχόπολη υπήρξε όντως πνευματικός φάρος ολόκληρης της Βαλκανικής, θερμοκήπιο γραμμάτων και πολιτισμού.

Έτσι οι ζητικέλευθεροί μορφωτικές πρωτοβουλίες των Μοσχοπολιτών λογίων έχουν ένα σημαντικό μερίδιο συμμετοχής στον εμπλουτισμό του πνευματικού βίου και στον εξευγενισμό του πολιτισμού των βαλκανικών λαών. Κανείς δεν αμφιβάλλει σήμερα ότι η συμβολή των λογίων αυτών υπήρξε δραστική. Ο Papacostea⁵² υποστήριξε ότι ο βαλκανικός χώρος με το φυλετικό μωσαϊκό του ήταν ο πιο κατάλληλος για δοκιμές «συγκριτικής γλωσσολογίας». Ήταν μια αντίληψη που την εποχή εκείνη δέσποζε στην ευρωπαϊκή φιλολογία και φιλοσοφία ακολουθώντας το δρόμο που είχαν χαράξει ο Ντεκάρτ και ο Λάζαρπνιτς.

Οσο και να αποδέχεται κανείς αυτήν την άποψη δεν μπορεί να υποβαθμίσει τις πρακτικές ανάγκες που είχαν οι κάτοικοι των περιοχών εκείνων και τη δυναμική που διαμορφώνονταν, επιβάλλοντας τη θετική ανταπόκριση των λογίων. Παρόλο που ολόκληρο το διασωθέν συγγραφικό έργο του Καβαλλιώτη αποτελεί το άρωμα του Ελληνισμού, εν τούτοις δεν παρατηρούνται εθνικιστικές εξάρσεις. Δεν επιδιώκει με την Πρωτοπειρία του τον «εξελληνισμό» των Βλάχων ή των Αλβανών. Στην Εισαγαγική Διδασκαλία του Δανιήλ ίσως διαφοροποιείται η πρόθεση. Η τάση για εξελληνισμό είναι διακρίτη. Όταν όμως αναφερόμαστε σε εξελληνισμό κατά την περίοδο αυτή, θα αποτελούσε σφάλμα αν φορτίζαμε τον όρο με εθνικό περιεχόμενο. Ο εξελληνισμός συνέχιζε να διατηρεί τη διαχωρική Ισοκράτεια εκδοχή του, ώστε «Ελληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδεύσεως τῆς ἡμετέρας μετέχοντας»⁵³.

Απόστολοι των ιδεών και του πνεύματος της Νέας Ακαδημίας υπήρξαν οι μαθητές της, που με τις ιδέες τους προετοίμασαν την πνευματική αναγέννηση αλλά και την εθνική απελευθέρωση των βαλκανικών λαών. Στους επιφανέστερους πρέπει να ενταχθούν ο οικονόμος και ιεροκήρυξ Δανιήλ Μιχάλη Αδάμη Χατζή ο Μοσχοπολίτης (1754-1825), για τον οποίο έγινε λόγος παραπάνω, και ο Κωνσταντίνος Τζεχάνης ή Χατζητζεχάνης⁵⁴.

Ο Χατζητζεχάνης ήταν μαθητής κι αυτός του Θεοδώρου Καβαλλιώτη προς τον οποίο έτρεφε απέραντο θαυμασμό. Ο θαυμασμός του χρησίμευσε ως κίνητρο για τη μεταφορά των μηνυμάτων του δασκάλου στην Εσπερία, ειδικότερα στη Χάλλη της Γερμανίας⁵⁵, όπου τον κατέστησε γνωστό στον καθηγητή Johannes Thunmann παραδί-

51. Φ. Μιχαλόπουλος, *Μοσχόπολις: Άι Αθήναι της Τουρκοκρατίας*, Αθήναι 1941, σ. 19.

52. V. Papacostea, θ.π., σ. 70.

53. Ισοκράτης, *Πανηγυρικός* 4, 49-50.

54. Για τον βίο και τα έργα του βλ.. Κ. Σάθα, θ.π., σσ. 498-499.

55. Η Χάλλη ήταν σημαντικό πνευματικό και βιομηχανικό κέντρο, 30 χλμ. βΔ της Λευψίας, επί του ποταμού Ζάαλε.

δοντας ένα αντίγραφο της *Πρωτοπειρίας*. Σ' αυτόν οφείλεται η γνωστοποίηση του έργου του Καβαλλιώτη στη Δύση και η απόκτηση πανευρωπαϊκής εμβέλειας. Ήκτοτε, ειδικά το τρίγλωσσο λεξικό έγινε αντικείμενο έρευνας και μελέτης πολλών επιστημόνων, ενώ εκδόθηκε και σχολιασθήκε ποικιλότροπα. Ο θαυμασμός του Τζεχάνη προς το διδάσκαλο εκφράζεται και στο βιβλίο του *Εγχειρίδιον αριθμητικόν*, που εκδόθηκε στη Χάλλη το 1769. Είναι αφιερωμένο στο χορηγό της εκδόσεως Κωνσταντίνο Μιχαήλ Μόσχα, συμπατιώτη και συμμαθητή του, με τον οποίο, καθώς γράφει ο Τζεχάνης, της ελληνικής γλώσσας τάξ πρώτας γραμμάς συμμαθητευόμενοι ποτέ, έδιδάχθημεν ἀπὸ τὸν φωστῆρα καὶ τὸ μέγα τῆς Μοσχοπόλεως καύχημα, τὸν ἐν Ἱεροδιδασκάλοις λέγω Ἱεροσοφολογιώτατον, καὶ ἐν Ἱερεῦσιν Αἰδεσιμώτατον *Πρωτοπαππᾶν* κύριον Θεόδωρον τὸν Καβαλλιώτην⁵⁶. Ο σεβασμός και ο θαυμασμός προς την άρτια προσωπικότητα του διδασκάλου εκφράζονται και με τα ωραιότατα επιγράμματα που συνέταξαν διάφοροι Μοσχοπολίτες λόγιοι, πρώην μαθητές της Νέας Ακαδημίας, και αφιέρωσαν στο Θεόδωρο Καβαλλιώτη, προτάσσοντας αυτά στην «Εισαγωγή Γραμματικής»⁵⁷.

Πολλοί από τους μαθητές της Νέας Ακαδημίας ακολουθώντας το παράδειγμα των διδασκάλων τους εισήλθαν στις τάξεις του κλήρου και δια του λόγου και του έργου της Εκκλησίας μετέδωσαν τα φώτα της ελληνικής παιδείας στους τόπους εργασίας τους. Ο Μητροπολίτης Σισανίου Νικηφόρος, ο Λαζίσης Πολύκαρπος, ο ιερομόναχος και διδάσκαλος του σχολείου του Βυθκουκίου Σάρβας, ο Θεόδωρος Χατζηφριλιππίδης, ιερέας στο Ελβασάν και μεταφραστής της Καινής Διαθήκης στην Αλβανική⁵⁸, ο σημαντικός φιλόλογος και ποιητής Αμβρόσιος Πάμπερης⁵⁹, μοναχός της μονής του οσίου Ναούμ και μετέπειτα εφημέριος της ελληνικής εκκλησίας της Λειψίας, ο Δημήτριος Προκοπίου Πάμπερης, διδάσκαλος της Ακαδημίας Βουκουρεστίου, ο Τέρπος Μάκου, διδάσκαλος στη σχολή της Κορυτσάς, ο Κωνσταντίνος Ούκουτας, συγγραφέας ενός αρωματικού αλφαριθμητικού (fibel) και πρωτοπαπτάς της ελληνικής κοινότητος στο Πόζεν (τέλη 18ου αι.), ο Αναστάσιος Θεοδώρου Καβαλλιώτης, ιερέας στο Miskolcz (αρχές 19ου αι.)⁶⁰.

Άλλοι πάλι ακολουθώντας διαφορετικούς επαγγελματικούς δρόμους με τον τρόπο τους ωφέλησαν το κοινωνικό σύνολο και συνέβαλαν στη διάδοση των γραμμάτων. Ανάμεσα σ' αυτούς διακρίθηκαν ο Αθανάσιος Στήριας Μοσχοπολίτης, που συνέθεσε επιγράμματα «εις ἔπαινον Μελετίουν» που περιλήφθηκαν στην Εκκλησιαστική Ιστορία του (Βιέννη 1783), ο Νικόλαος Δημητρίου Ντορούτας, ευπατρίδης Μοσχοπόλεως, στον οποίο οφείλεται η έκδοση της ακολουθίας του αγίου μεγαλομάρτυρος και λεως, στον οποίο οφείλεται η έκδοση της ακολουθίας του αγίου μεγαλομάρτυρος και λεως,

56. Βλ. άλλα τοία επιγράμματα του Τζεχάνη στο É. Legrand, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-huitième siècle*, τ. 2, Παρίσι 1928, σ. 184.

57. Θεόφρ. Γεωργιάδης, δ.π., σ. 51 κ.ε.

58. Ταυτίστηκε με τον Θεόδωρο Καβαλλιώτη από τον Hahn, δ.π., και τον Papacostea, δ.π.

59. Γεννημένος στη Μοσχόπολη το 1733 περιήλθε την Ουγγαρία, τη Μολδαβία και κατέληξε στη Λειψία. Βλ. και M. D. Peyfuss, *Die Akademie*, σ. 119· A. Pippidi, δ.π., σ. 418.

60. Εκεί ιδρύθηκε το 1794 ελληνικό Γυμνάσιο στο οποίο εκπαιδεύονταν και Ούγγροι, Σέρβοι, Αλβανοί και Ρουμάνοι από τις ευπορότερες οικογένειες. Βλ. Ιωακ. Μαρτινιανού, *Η Μοσχόπολης (1330-1930)*, Θεσσαλονίκη 1957, σ. 142.

θαυματουργού Ιωάννου του Βλαδιμήρου⁶¹, ο Κωνσταντίνος Ζουπάν, γιατρός του Κούρτ Πασά⁶², ο Ιωάννης Αδάμης, που μετά τη Μοσχόπολη σπούδασε ιατρική στη Χάλλη, όπου μετέφρασε από τα Λατινικά στα Ελληνικά (1772) το ιατρικό εγχειρίδιο του Δαβίδ Madai, ο Ιωάννης Νικολίδης (1737-1828), γιατρός από τη Γράμμοστα και πολλοί άλλοι. Ίσως δίπλα στους παραπάνω επώνυμους μαθητές της Νέας Ακαδημίας θα έπρεπε να προστεθούν και πολλοί ανώνυμοι, των οποίων η προσφορά δεν μπορεί να αξιολογηθεί, επειδή παραμένει άγνωστη.

Η διαμόρφωση εύκρατου κλίματος για την κυκλοφορία των ιδεών και την πνευματική καλλιέργεια στη Μοσχόπολη φαίνεται και από τον μεγάλο αριθμό Μοσχοπολιτών που συνέδραμαν σε διάφορες εκδόσεις. Χαρακτηριστικά πρέπει να αναφερθεί ότι τουλάχιστον ένδεκα Μοσχοπολίτες συγκαταλέγονται στους συνδρομητές του Ιωσήπου Μοισιόδακα, όταν το 1761 στη Βενετία εξέδωσε την *Ηθική Φιλοσοφία*. Στην ουγγρική Πέστη ο Μοισιόδακας απέκτησε φίλους και υποστηρικτές, που τους μνημονεύει στην *Απολογία* του με θερμά αισθήματα. Ήσαν οι διακεχριμένοι Μοσχοπολίτες έμποροι Θεόδωρος Ιωάννου Γκίκας και Ναούμ Μιχαήλ Μόσχας⁶³.

Στη Βιέννη ο Μοσχοπολίτης Νικόλαος Κωνσταντίνου Κωστίκας, μουσόφιλος έμπορος και μαικήνας των λογίων Ελλήνων που παρεπιδημούσαν εκεί, μνημονεύεται με ιδιαίτερη εγκαρδιότητα από τον Μοισιόδακα⁶⁴. Άλλα και της εκδόσεως της *Γεωγραφίας* του Μοισιόδακα προηγήθηκε σύναψη συνεταιριστικού συμφωνητικού με δυο Μοσχοπολίτες εμπόρους της Πέστης, το Ναούμ Μόσχα και το Ναούμ Δαδάνη, που θα έπαιρναν τα μισά αντίτυπα του βιβλίου, προφανώς ως αντάλλαγμα της χρηματοδότησεως.

Ακόμη μαθητές της Σχολής χρηματοδότησαν εκδόσεις βιβλίων, ευεργετώντας έτσι ευρύτερες κοινωνικές και εθνικές ομάδες στο βαλκανικό χώρο. Ο πλούσιος έμπορος Γεώργιος Τρίκουπας ή Κοσμήσκη, πιθανόν μαθητής του Καβαλλιώτη, εγκατεστημένος στην Πολωνία και επιτυχημένος έμπορος ουγγρικών οίνων, υπήρξε ο χορηγός της *Πρωτοπειρίας* του Καβαλλιώτη⁶⁵ με πρόθεση οι νεότεροι να αποκτήσουν πρόσβαση σε καλύτερη παιδεία. Άλλα και όταν το 1779 ο Ιωσήπος Μοισιόδαξ, πάλι στη Βενετία, εξέδωσε την *Πραγματεία περὶ παίδων ἀγωγῆς ἢ Παιδαγωγία*, ένας Μοσχοπολίτης έμπορος ανέλαβε τα έξοδα του βιβλίου. Δαπάνη φιλοτίμω τοῦ ἐντιμοτάτου καὶ χρησιμωτάτου ἐν πραγματευταῖς κυρίου κυρίου Θεοδώρου Ἐμμανουὴλου Γκίκου τοῦ ἀπὸ Μοσχοπόλεως.

Σημαντική υπήρξε και η προσφορά των δυο γνωστών Μοσχοπολιτών αντιγραφέων των έργων του Καβαλλιώτη, του Ναούμ Αναστασίου Ντάτα, που αντέγραψε τα χειρόγραφα της ρουμανικής Ακαδημίας, και του Δημητρίου Κωνσταντίνου Μπεζού-

61. Βλ. Θεόφρ. Γεωργιάδη, ὥ.π., σ. 71.

62. Η μεγάλη Μοσχοπολίτικη οικογένεια Ζουπάν διακλαδίσθηκε στην Αδριανούπολη, Βιέννη, Σιάτιστα κ.α. Βλ. Ιωακ. Μαρτινιανού, *Η Μοσχόπολις*, σ. 202.

63. Βλ. Π. Κιτρομηλίδη, ὥ.π., σ. 123.

64. ὥ.π., σ. 129.

65. Λαθεμένη απόδοση της ιδιότητος του Τρικούπα στον Καβαλλιώτη βλ. Ε. Κεκρίδη, Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης, σσ. 60-61. Πρβλ. και Ε. Κουρίλα, ὥ.π., σ. 108.

κα⁶⁶, αντιγραφέα των χειρογράφων Σιατίστης.

Τέλος, πρέπει να υπογραμμισθεί ότι οι Μοσχοπολίτες μετανάστες, κυρίως μετά την καταστροφή του 1769, στις νέες πατρίδες τους στις οποίες αναγκαστικά μεταφυτεύθηκαν ευεργέτησαν τους κατοίκους των περιοχών αυτών. Σε πολλές πόλεις της Βαλκανικής και της κεντρικής Ευρώπης διασώθηκαν δείγματα του υψηλού πολιτισμού των Μοσχοπολιτών και των έργων ευποιίας. Πρωταγωνίστησαν στην ανέγερση ναών, χρηματοδότησαν την κατασκευή πολυτίμων ιερών σκευών, εικόνων ή αγιογραφιών, που μέχρι σήμερα προκαλούν το θαυμασμό. Είναι χαρακτηριστικό το παραδειγματικό δυο Μοσχοπολιτών, της Σοφίας Λύκα και του Αλεξάνδρου Λεπούρα, που προέβησαν σε δωρεά 50.000 και 400.000 φράγκων αντίστοιχα στην κοινότητα της Βουδαπέστης⁶⁷.

*

Η διαβαλκανική ακτινοβολία της Νέας Ακαδημίας συνίσταται στο γεγονός ότι υπήρξε εκπαιδευτήριο στο οποίο καλλιεργήθηκε το πνεύμα συνεννοήσεως και επικοινωνίας των βαλκανικών λαών, όπου ο ελληνορθόδοξος οικουμενισμός και υπερφυλετισμός έλαβε σάρκα και οστά, διδάχθηκε όχι μόνο θεωρητικά αλλά και έμπρακτα με τη ζωή και το έργο των μεγάλων δασκάλων και ιδιαίτερα του Θεοδώρου Καβαλλιώτη. Οι πολιτισμικές αξίες που προωθήθησαν η Νέα Ακαδημία ήσαν πανανθρώπινες και διαχρονικές. Μέσα σ' αυτή τη γενική αντίληψη και νοοτροπία ανδρώθηκαν οι δάσκαλοι και οι μαθητές, που στη συνέχεια μεταλαμπάδευσαν αυτές τις ιδέες σε όλο το βαλκανικό χώρο. Αυτός ο οικουμενικός εθνισμός απετέλεσε και τον πυρήνα της ιδεολογίας μιας διαβαλκανικής δημοκρατίας, όπως την οραματίσθηκε ο Ρήγας ο Βελεστινλής και την αποτύπωσε στο Θούριό του και στο Σύνταγμά του⁶⁸.

Δυστυχώς ο 19ος αιώνας, με τον υπερτονισμό της αξίας της εθνότητος, ανέτρεψε αυτές τις πρακτικές και αμφισβήτησε ευθέως τον υπερφυλετικό χαρακτήρα της παιδείας και της ουσίας της, που ήταν τότε η ορθόδοξη χριστιανική πίστη. Αυτή, ως υπέρτατο αξιολογικό κριτήριο κάθε μορφής παιδείας και του μεταγγιζομένου στους διδασκομένους ήθους, περιθωριοποιήθηκε και επιβλήθηκαν οι διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στους βαλκανικούς λαούς. Η μετατροπή, στα νεώτερα χρόνια, της Βαλκανικής σε «πυριτιδαποθήκη της Ευρώπης» δεν οφείλεται και στην κακοήθη αυτή μετάλλαξη;

66. Για τη Μοσχοπολίτικη οικογένεια Μπεζούκα ή Μπιζούκα, βλ. Ε. Κεκρίδη, Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης, σ. 174.

67. Τρ. Εναγγελίδη, ό.π., τ. 2, σ. 439.

68. Ν. Πανταζόπουλον, «Το Σύνταγμα του Ρήγα Φεραίου», *Σύναξη* 40 (1991) 63. Πρβλ. και Ε. Κεκρίδη, *Η ελληνορθόδοξη παιδεία*, σ. 33 κ.ε.

SUMMARY

Eustathios N. Kekridis

THE NEW ACADEMY OF MOSCHOPOLIS AND ITS INFLUENCE IN THE BALKANS

Despite its short-lived existence, the New Academy was the most prestigious institution of further education in the Balkans in the mid-18th century (1740–69). Located at a cultural crossroads, a meeting-place of different races, languages, and religions, it played a leading part in fostering co-existence and synthesis. It became an intellectual seedbed, in which its eminent scholarly teachers, headed by Theodoros Anastassiou Kavalliotis, cultivated critical thought and Greek Orthodox eclecticism.

The fact that manuscripts of Kavalliotis's have been treasured up in Romania (Bucharest), Albania (Tirana), and Greece (Siatista) indicates the extent of the New Academy's educational reach in the Balkans. Theodoros Kavalliotis's trilingual lexicon and Daniil Moschopolitis's quadrilingual lexicon were major contributions to fruitful co-operation between the racial groups and to the intellectual renaissance of the Balkan peoples. The New Academy played a potent part in enriching the Balkan peoples' intellectual life and Hellenising their culture.

The alumni of the Academy also became vehicles of an inter-Balkan, universal spirit, which, although it was the raw material for the vision of inter-Balkan co-operation and conducted to the liberation of the Balkan peoples, was disregarded in the nineteenth century, owing to the fever of nationalism.